

национальной самоидентификации гениального украинского поэта, художника и философа. В статье исследуются знаковые понятия и символы народной поэзии, украинской истории, нашедшие свое отражение в поэтическом тексте Т.Шевченка в качестве лингвокультурем.

Ключевые слова: языковая личность, языковое сознание, лингвопоэтика, фольклор, лингвокультурема, языковая личность.

The present paper considers the molding factors of T. Shevchenko's personality, namely folk literature and folklore. It analyzes folk linguopoetics as phenomenon of his creativity and spiritual foundation of his poetry, means of national self-identification of the genial Ukrainian artist, poet, painter, and philosopher. The article explores sign concepts and symbols of folk poetry as well as Ukrainian history, which have been represented as interpreted linguoculturemes in Taras Shevchenko's poetic text.

Poetry of T. Shevchenko's texts is a core functional feature of this lingual intellection and texts, which has been created by an integral system of language-expressive means of poetic and colloquial Ukrainian language – from the semanticized phonetic structure of words and word combinations, traditional epithets, comparisons, and metaphors to symbolics, idioms, discursive colloquial syntactic structures and phraseological units among others. The author's poeticality has been determined by a specific sensory world vision, emotional feeling, and aesthetic perception of nationally marked ethnocultural situations. The present paper examines language productivity and communicative competency of T. Shevchenko's lingual personality, his psychoideology, and lingual conscience' development.

Keywords: Shevchenko, lingual personality, lingual conscience, linguopoetics, folklore, linguocultureme.

УДК 811.161.2'38: 81'04

Медвідь Н.С.

НАРОДНОРОЗМОВНА ЛЕКСИКА В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ ДІЛОВИХ ДОКУМЕНТІВ XVII – XVIII СТ.

У статті досліджено функціонування народнорозмовної лексики в мові українських ділових документів XVII – XVIII ст.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, документ, народнорозмовна лексика.

Лексика офіційно-ділового стилю української мови була об'єктом аналізу таких дослідників, як М. А. Жовтобрюх, І. Г. Чередниченко, Ю. В. Шевельов, Г. П. Їжакевич, І. К. Білодід, В. М. Русанівський, А. П. Коваль, А. Ф. Марахова та ін. Проте здебільшого вони подають стислі огляди різних періодів її становлення й подальшого розвитку. Найбільш повно описано українську дипломатичну лексику – насамперед у дослідженнях О. М. Пазинич (мовні особливості сучасного дипломатичного листування), О. М. Мацько (мовні формули в дипломатичних текстах), Н. М. Поліщук (дипломатична лексика періоду УНР).

Лексика українських ділових документів XVII – XVIII ст. залишається недостатньо дослідженою. На особливу увагу заслуговують студії М. Л. Худаша [10], присвячені дослідженню лексики українських ділових документів початку XVII ст., В. Й. Горобця [3], у яких зроблено лексико-

семантичний та етимологічний аналіз назв документів української канцелярії.

Аналіз юридичної лексики кримінально-процесуального права у діловій мові Гетьманщини здійснив Б. Р. Стецюк [7]. І. П. Чепіга [11; 12] охарактеризувала функціонування народнорозмовних елементів у мові українських ділових текстів XVI – першої половини XVII ст., Н. І. Білан [1] – лексико-стилістичні засоби заповітів кінця XVII – XVIII ст., Ф. Є. Ткач [9] – загальноновживані слова ділових документів Гетьманщини, О. П. Лахно [5] – лексеми іншомовного походження у документації канцелярії Богдана Хмельницького.

Вживання народнорозмовної лексики у писемних стилях привертає увагу українських дослідників вже не одне десятиліття, оскільки, як відзначає І. К. Білодід, «у багатомовному розвитку української мови, як, зрештою, і багатьох інших, спостерігаються дві зустрічні тенденції, що розвиваються: а) орієнтація писемної літературної мови на народнорозмовну мову, б) піднесення народнорозмовного, усного мовлення до рівня писемної мови і створення єдності, монолітності його в загальнонаціональному масштабі» [2, 54]. У писемній мові XVII – XVIII ст. відбувалися процеси, що в подальшому вплинули до формування нової літературної норми, яка базується на народній основі.

Незважаючи на низку досліджень, різноманітність наукових підходів, проблема розмежування понять літературної і позалітературної розмовної мови не втратила своєї актуальності. Це стосується і поняття народнорозмовної лексики в мові українських ділових документів XVII – XVIII ст.

Мета статті – описати функціонування народнорозмовної лексики в мові українських ділових документів XVII – XVIII ст.

У сучасній лінгвістиці поняття розмовної лексики розглядають по-різному. В академічному виданні «Сучасна українська літературна мова. Стилістика» виокремлюють шар розмовно-просторічної лексики, яка «характеризується надзвичайною багатоманітністю форм і типів свого виявлення і пов'язаною з цим широтою стилістичного вживання в різних функціональних типах літературної мови» [8, 85], наголошуючи, що межа між розмовною і просторічною лексикою є дуже нечіткою. Дослідники виділяють першу групу розмовної лексики, яка об'єднує слова, що входять до складу літературної мови, не порушуючи її норм, та другу групу, яка становить власне просторіччя, до якого входять форми, неправильні з погляду чинної літературної норми, слова просторічного слововживання і слова із різко зниженим експресивним забарвленням.

Наявність просторіччя в українській мові визнають А. П. Коваль, Л. А. Коробчинська, А. В. Лагутіна, О. О. Тараненко, В. Р. Товстенко, І. Г. Чередниченко та ін. і користуються цим терміном у своїх працях. Л. А. Коробчинська пропонує з розмовної лексики виділяти просторічні слова, оскільки «розмовна лексика є складником літературної мови, а саме її усної форми; уживання цієї лексики в писемній мові формує стиль розмовний, а просторічна – стоїть на межі літературної мови, окремими елементами проникаючи в неї, іншими залишаючись далеко поза її межами» [4, 53].

А. А. Бурячок, І. М. Кириченко, С. П. Левченко та ін. уникають терміна «просторіччя», відносячи лексику такого типу до розмовної, позначаючи її відповідно ремарками «вульгарне», «фамільярне», «розмовно-знижене» тощо. М.А. Жовтобрюх об'єднують цей термін з розмовною лексикою під загальною назвою «розмовно-просторічні слова».

У нашому дослідженні не виділяємо просторічну лексику в окрему групу, вважаємо її розмовною нелітературною лексикою. Розмовну нормативну лексику розглядаємо в межах літературної мови, а до нелітературних розмовних лексем зараховуємо суржик та жаргонізми. На цій підставі народнорозмовна лексика в мові українських ділових документів XVII–XVIII ст. виявляє тенденцію до усталення її у писемній мові. У ділових документах вона не існує ізольовано, а перебуває у тісній взаємодії із книжною. Перевага тієї чи іншої залежить від жанрових особливостей документа, хронологічного періоду, говіркового оточення, особи писаря тощо.

Тексти документів створюють можливість реконструкції тогочасного живого мовлення, оскільки документи торкаються найрізноманітніших сторін людського буття: особи, її побуту, запитів, соціального становища, господарської діяльності, розваг, вад. Найціннішими є документи, пов'язані з потребою ведення судового слідства, детального викладу підсудними суті справи, описом зовнішності обвинувачених, побоїв, об'єктів суперечок, господарських робіт, складанням різноманітних реєстрів майна. Характер судового слідства вимагав фіксації свідчень, їх вірогідності, повноти. Тому документи з протокольною точністю відтворюють мовлення представників різних соціальних прошарків і територіальних говірок. Іноді писарі подавали свідчення у власному викладі, але й за цієї обставини виразно відчувається вплив живого мовлення звинувачених і свідків.

У купчих, уступних і дарчих записах, духівницях, обліках (боргових зобов'язаннях) реєстри майна фіксуються народнорозмовною лексикою. Справи стосуються суперечок за майно, його привласнення та розподіл, купівлю-продаж, успадкування.

Широко використовуються засоби народнорозмовної мови для характеристики тогочасного побуту, відповідних стосунків між людьми у справах про бійки, крадіжки, позашлюбних дітей, убивць, фальшивомонетників, паліїв, бо писареві важко, а іноді й неможливо дотримуватися традиційних зразків офіційно-ділового стилю.

Народнорозмовна лексика представлена лексикою загальноповсякденного характеру, побутового, експресивного, яка з предметно-тематичного погляду вживається на позначення:

1. Людей, їх статі та віку, частин тіла, спорідненості та свояцтва, родинних та побутових стосунків: *батка, молодика, Шженивъ, перепросиль* (*Где онъ мене, – мовить, – и перепросиль, жебимъ, я тог(о) никому не Шведчал* (ДНМ, 25)).

2. Явищ природи, навколишнього середовища, понять рослинного та тваринного світу (*щепу, въ перел Ђскы, под куцем дубовимъ, за тою шкапою*

(Мы жалуемъ, що и шкапу дали. А якъ пропадетъ, заплатите з ѣномъ. И нѣхто за тою шкапою не пошолъ (ДНМ, 158)).

3. Житлових споруд і їх частин, предметів і речей домашнього вжитку: до свѣтлицъ ѣ, макотертъ, кылимецъ (... И меду макотертъ повенъ натоптавъ. Да ще и не влѣзло в макотертъ (ДНМ, 104)).

4. Продуктів харчування, напоїв і відповідних процесів: страву, вечеру, калачи, медъ (И в мене пючи медъ и горілку, без жадной мови, и звады, не вѣдаю, откуда, Кондратъ Гаидученко, выхопивши стелмакомъ свою сокѣру, нечаянно ударилъ оною на одной лавѣ з нимъ сидячого Тимоша Мохну разъ по разу двуичи у голову (ДНМ, 71)).

5. Одягу, взуття, прикрас: жупаны, монистичко, черески, запаска (Да и два черески порожнихъ било, а грошеи нѣ одной копѣики в оних не било (ДНМ, 113)).

6. Фізичного і психічного стану людини і пов'язаних з ним процесів та дій: небожчика, улякся, наподпитку (Пришедши до мене, Федора Даниловича, сотника батуринаського, Семень Гарасименко, воить батуринаский, извѣстивъ, же Кондратъ Гаидученко, нечаянно, Тимоша Махну, рѣзника, наподпитку, у дому Юска Корнѣенка, сокиркою, якая при нему була, голову поростинавъ, и самъ, с хати вирвавшись, до своего дому побѣгъ (ДНМ, 69)).

7. Господарських приміщень, устаткування, понять, пов'язаних з щоденною трудовою діяльністю людини: под повѣткою, заступомъ, у комору, къ шинковнямъ (А приходячи къ шинковнямъ, и Левченко Штався (ДНМ, 47)).

8. Понять майнового стану, економічних і ділових стосунків: з плецомъ, купыт, гендлюючи (Я, – мовытъ, – памятенъ того добре, когда еще за живота небожчика старого Давида Мошкова, Григорій, синъ его, небожчикъ, гендлюючи, гендлюючи по разных дорогах, мѣвал прибыл (ДНМ, 62)).

9. Суспільних відносин, соціальних понять: громадъ ѣ, злодѣи, подсухѣдка, фолварку (До того ж фолварку и нивъ пят во всѣхъ трох руках на полѣ веригинскомъ, в томъ числѣ одна нива зъ засѣвомъ, на которіе и купчіе ей, женѣ моей, уручителемъ (ДНМ, 29)).

10. Понять науки, культури, мистецтва, абстрактних понять, розумової діяльності: музикъ, памятати, без уваги (Для лучного в томъ вивѣданія рѣчей, питалисмо музикъ, якие тамъ играли, именно Михаила Базавлука и Петра Василенка (ДНМ, 71)).

11. Якостей, кольорів, ознак: рябенъкий, знагла, нишком (Потимъ Роман нишком, я не видѣвъ, ухвативши полѣно з под печи рубаное и скочившы прудко до Микити, якъ въдаривъ разовъ три по головѣ...(ДНМ, 125)).

12. Понять простору і часу, числових понять, грошей, одиниць вимірювання: годинъ зо двѣ, тепера, шаговъ дванадцет (И Петро Жуковский з того тестевского мѣшка вилѣчивши шаговъ дванадцет, дав писаревѣ (ДНМ, 28)).

Народнорозмовна лексика виявляється у всіх частинах ділових документів. Це найбільшою мірою стосується пам'яток, що виходили із сотенних канцелярій, міських ратуш, сільських і цехових урядів та загалом

органів місцевого управління, що були зобов'язані контактувати з народом, залежали від місцевих умов і традицій.

Початкові формули актів містять велику кількість особових назв та соціальну характеристику осіб, тому, крім онімів, фіксуються службово-посадові назви, професійна термінологія тощо: *Станувши облн(ч)н Ъ и доброво(л)н Ъ боудоучи в добоу(м)(!) здоровю та(к) на т Ъл Ъ якъ и на оумысл Ъ Ма(р)ко сы(н) Лоукачя Ки(т)кы пре(д) ѿна Яноуша осадцоу о(д)рехо(в)ского и пре(д) зоупо(л)ное право одрехо(в)ское зезна(л)...* (ДМВН, 189).

В основній частині документа значна кількість розмовних назв засвідчується у тих актах, які подають реєстри майна, переданого у спадщину, пограбованого, купленого, проданого тощо. Це назви одягу та взуття, продуктів харчування, домашнього начиння, господарських споруд, домашніх тварин та птиці, інструментів, грошових одиниць, назви різних мір і одиниць виміру землі тощо: *С коморы па(н)ско(и) взяли меновите: ру(ч)ни(и) пе(т)на(д)ца(т), ко(ж)дая купле(н)ная по десяти злоти(х) по(л)ски(х), кожухо(в) чотиры, кажды куплены(и) по шести золоты(х) по(л)ски(х)... коне(и) че(т)веро, купленыє по сороку золотыхъ по(л)(ских)... са(л) тры, кожъдоє сало купленое по конє гроше(и) лито(в)скихъ, ма(с)ла фасо(к) чотиры, кожъда фаска по ше(ст) золати(х) по(л)ски(х); сыра копъ две, по золотыхъ шести; жита мирокъ ше(ст), кожъдая ми(р)ка по трына(д)цати золотыхъ по(л)ски(х), пшеници мєро(к) две, кожъдая ми(р)ка по Ш(с)ми копъ гроше(и) лито(в)ски(х); муки житъное миро(к) две... воло(в) два – Шди(н) гнеды(и), а дъруги(и) половы(и)* (ДМВН, 204).

Актове письменство фіксує велику кількість онімів – гідронімів та топонімів: *Граница того села съ людъми поповскими отъ границы Тугановской отъ устья реки Ипути р Ъкою Сожом уверхъ до Озера Бронного, оттуль до мху... ото мху, л Ъсом до урочища С Ъножатокъ и черезъ р Ъку Ипуть... болотомъ Езовицкимъ у ръчку Щеновку., Ипутью внизъ зася въ р Ъку Сожъ, откуль ся граница почала* (ДМВН, 138).

У найменуваннях осіб відбито їх соціальну диференціацію. В антропонімах, що позначають представників вищих соціальних сфер (князів, поміщиків, шляхти, високих урядовців), використовуються назви три- і чотиричленні: *Кгды се приточило справа межи ве(л)мо(ж)ны(м) кнежате(м), єго м(л). Федоро(м) Сва топо(л)ко(м) Че(т)ве(р)тенъски(м) и урожоно(м) Федором=моло(д)ши(м) Богдановичами, Иванов, Григорие(м) Григоровичами Юшковскими* (ДМВН, 235); дво- та одночленні антропоніми вживаються на позначення представників простого люду: *А зе по(д)даны(х) ко(р)ни(н)ски(х), на(и)пе(р)ве(и) Лу(ч)ка-деся(т)ник, Иван Во(и)тови(ч), Симо(н) Попови(ч), Ва(с)ко Симоно(в), Харитониша-вдова, Ваку(м), Пашко Губаты(и), Ива(н) Шматели(н)ка, Якуб Ви(н)ни(к)* (ДМВН, 129).

Мова ділового письменства засвідчує територіально-говіркові риси. Чимало лексики, властивої південно-західним українським говорам, відзначає у своїй монографії М. Л. Худаш. Наприклад, лексема *горнці* (*горці*) у документах, що походять із західних українських земель, засвідчується зі

значенням «кухлі», а не «горшки», як у сучасній українській літературній мові: *За два го(р)ниѢ мѢдяныи до шпиталя дале(м) ѣ злотый и сѢм грошей* [10, 44].

Отже, українські ділові тексти містять значну кількість народнорозмовної лексики, дослідження якої дає можливість для реконструкції системи народнорозмовної мови XVII – XVIII ст., послідовності її діахронічного розвитку, а також свідчить про інтенсивну взаємодію народної та книжної мови.

Актуальними напрямками подальшої роботи є вивчення мовностилістичних особливостей недосліджених ділових документів та визначення ролі цих пам'яток у процесах становлення літературної мови на народній основі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білан Н. І. Структурно-стильові та лексико-семантичні особливості заповітної документації (на матеріалі духівниць кінця XVII – XVIII ст.): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Білан Наталія Іванівна. – К., 2003. – 220 с.
2. Білодід І. К. Стилістичне збагачення усного літературного мовлення / І. К. Білодід // Українське усне літературне мовлення. – К. : Наук. думка, 1967. – С.17 – 54.
3. Горобець В. Й. Загальна канцелярська документація XVIII ст. / В. Й. Горобець // Українське мовознавство. – 1989. – Випуск 16. – С. 72 – 80.
4. Коробчинська Л. А. Розмовна і просторічна лексика української мови та її ремаркування в словниках / Л. А. Коробчинська // Лексикографічний бюлетень. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – Вип. IX. – С. 41 – 54.
5. Лахно О. П. Із спостережень над мовою документації канцелярії Богдана Хмельницького / О. П. Лахно // Українська мова в школі. – 1953. – № 6. – С. 9 – 16.
6. Марко І. В. Становлення офіційно-ділового стилю західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Марко. – Чернівці, 2010. – 20 с.
7. Стецюк Б. Р. Юридична лексика кримінально-процесуального права Гетьманщини : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Стецюк Богдан Романович. – Запоріжжя, 1999. – 192 с.
8. Сучасна українська літературна мова : Стилістика / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.
9. Ткач Ф. Є. До характеристики словникового складу мови українських ділових документів XVII ст. (універсалів та листів-наказів гетьманської канцелярії Богдана Хмельницького) / Ф. Є. Ткач // Праці Одеського університету. – Одеса, 1962. – Т. 152. – Вип. 15. – С. 112 – 133.
10. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XV – поч. XVII ст. (на матеріалі Львівського Ставропігійського братства) / Худаш Михайло Лукич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 164 с.
11. Чепіга І. П. Особливості ділових пам'яток XVII – XVIII ст. Лівобережжя [Електронний ресурс] / І. П. Чепіга. – Режим доступу : <http://kozakbiblio.web-box.ru/naukovo-doslndnj-centr-chasi-kozack/vipusk-14-j/pisemn-dzherela-ta-torografja-vivchennja/>
12. Чепіга І. П. Народнорозмовні елементи у мові українських ділових документів XVI – I-ї половини XVII ст. / І. П. Чепіга // Мовознавство. – 1992. – №6. – С.3 – 11.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДНМ – Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / [підгот. до вид. В. А. Передрієнко ; відп. ред. В. В. Німчук]. – К. : Наукова думка, 1976. – 416 с.

ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : Збірник актових документів / [Підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1981. – 316 с.

В статье рассматривается функционирование народноразговорной лексики в языке украинских деловых документов XVII – XVIII вв.

Ключевые слова: официально-деловой стиль, документ, народноразговорная лексика.

The article examines the operation of people's colloquial vocabulary in language Ukrainian business documents of XVII – XVIII centuries.

Keywords: the style of official documents, documents, people's colloquial vocabulary.

УДК 81' 42

Задорожна О.М.

БІБЛІЙНА ЦИТАТА У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті на матеріалі тексту переспіву першого псалма Давидового Тарасом Шевченком простежено функціонування біблійних цитат. З'ясовано авторські художні прийоми вираження сакрального змісту, виявлено імпліцитні семантичні компоненти, функціонування яких зумовлене пильною увагою царської цензури до творчості Кобзаря.

Ключові слова: цитата, перший псалом Давидів, прототекст, авторський текст, мовний знак культури, образ.

Культурна пам'ять кожного народу береже відомості про знакових постатей, які відкрили своїм співвітчизникам нові горизонти для розуміння світу. В Україні одним із таких подвижників є Тарас Шевченко. Саме його поетичне слово підняло українську мову на якісно новий рівень. Доробок Тараса Шевченка засвідчує, що українська мова може бути не просто мужичою, другосортною, а й мовою освіти, і мовою древньої культури, і мовою молитви. Лінгвостилістичні особливості творів Кобзаря на біблійну тематику неодноразово ставали предметом вивчення українських науковців [3; 7 та ін.], проте скрупульозне дослідження процесу розуміння й інтерпретації авторським генієм тексту Святого Письма на матеріалі конкретного твору, на нашу думку, все ще актуальне. Об'єктом нашого дослідження є специфіка авторської інтерпретації тексту першого псалма Давидового Тарасом Шевченком.

Мета дослідження – простежити функціонування біблійних цитат у поетичній творчості Тараса Шевченка, комплексно проаналізувати зв'язок між мовою перекладу першого псалма Давидового і мовою Кобзарєвої поезії, визначити характерзакорінення мови поезії в релігійну традицію.